

Arató Endre, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének osztályvezetőhelyettese többévi kutatómunka után nagyobb monográfiát írt a cseh, a szlovák és a magyar nép 1848-as hagyományairól, egymáshoz való viszonyukról. Kézírtos munkáját, amely népeink közös hagyományának egy fontos szakaszát, ezen belül a nagyfontosságú nemzetiségi kérdést tárgyalja, a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Állandó Bizottsága megvitatta.

A vita első hozzászólója *Kovács Endre*, a Történettudományi Intézet munkatársa, mindenekelőtt felhívta a figyelmet a megvitatásra került munka jelentőségére.

Arató elvtársra két fő feladat várt a munka megírásánál — mondotta. Szakítani a burzsoá történetírás nacionalista szemléletével, a népeink közötti haladó kapcsolatok megmutatásával mintegy történelmi távlatot adni a szocializmust építő népek mai barátságához.

Sikerült-e a szerzőnek ezt a kettős feladatot megoldania? Felsőzóló szerint sikerült. Arató elvtárs teljes mértékben szakítani tudott a magyar nacionalizmussal és az 1848—49-es kapcsolatokat vizsgálva, sok jó példával támasztja alá, hogy népeink legjobb fiai részéről ebben az időszakban is sok értékes kezdeményezés történt az összefogásra, az osztrák reakció elleni harcra.

Ki kell emelni, hogy Arató elvtárs szorgalmas anyaggyűjtő munkát végzett, áttanulmányozta és felhasználta a korszakra vonatkozó nyomtatott irodalom teljes egészét, az 1848—49-es magyar sajtót, a cseh és szlovák lapokat, stb. A munka e részletes anyaggyűjtés következtében is sok újat hoz. Erénye még a politikai állásfoglalás szilárdsága. A szerző bátran bírálta a mozgalmak vezetőit, megmutatta hibáikat, tévedéseiket. Sokat tanult a marxizmus-leninizmus klasszikusaitól és útmutatásaikat alkalmazta a könyvében. A munka nagy pontossággal szögezi le a magyar-cseh-szlovák viszony alakulásának időbeli folyamatát, az egyes szakaszokat.

A tanulmánynak vannak hibái is. Ilyen hibája az, hogy a szlovák nemzetiségi kérdés tárgyalásánál Arató elvtárs nem egyformán bírálja a magyar és

* *Arató Endre kézírtos munkájának vitája a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Állandó Bizottsága 1952 október 15-i ülésén.*

a szlovák oldalt. Keményen megbírálja a magyar nemzetiségi politika irányait, de ugyanakkor csak nagyon kevésbé bírálja meg a szlovák burzsoáziát és ennek politikai képviselőit, elsősorban Štúrt és Hurbánt. Nem mutatja meg a szlovák polgárságnak és vezetőinek osztálykorlátait. A szlovák nemzeti mozgalom alakulásának és fokozatos jobbratolódásának folyamatát túlságosan mereven kapcsolja hozzá a magyar kormány, hatóságok sérelmes intézkedéseéhez. A kettő között persze megvan a kapcsolat, de nem tárgyalható ilyen sematikusán. Arató elvtárs majdnem teljesen és kizárólag a magyar kormánypolitika ténykedéseire vezeti vissza a szlovák mozgalom jobbracsúszását. A munka nem tárja fel elég szélesen és alaposan a szlovák nemzetiségi mozgalom nemzetközi összefüggéseit és így az olvasó nem látja, hogy a mozgalom fejlődésének milyen szövevényes fokozatai voltak. Nem jutnak szóhoz eléggé a cseh, délszláv, bécsi kapcsolatok. Nem mutatja meg a szlovák mozgalom reakciós pánszláv elemeit.

Hiányzik a cseh-szlovák viszonyinak és a cseh-magyar viszonyinak olyan értelmű tárgyalása, mint amely nagymértékben megrontotta a magyar-szlovák viszonyt is. Nem látjuk, hogy milyen szerepe volt a cseh burzsoáziának a szlovák mozgalom irányításában. Jellemző pl., hogy a tanulmány egy szóval sem utal a Pulszky—Thun vitára.

Az 1848-as események előzményeinek megrajzolásában is nagy hiányok vannak. Nincs eléggé megrajzolva a múlt század 40-es éveinek története. Hiányzik a tanulmányban a szlovák és a cseh mozgalom vezetőalakjainak (Štúr, Hurbán, Frič, Sabina) portréja. Márpedig ilyen nagy munkában az egyes alakokat egyénileg is jellemezni kell.

Arató elvtárs abból indul ki, hogy a megegyezés a magyarok, a csehek és a szlovákok között 1848—49-ben lehetséges volt. A hiba az, hogy a tanulmány ezt a tételt nem bizonyítja. Az egyes fejezetek azt mutatják be, hogy miért nem sikerülhetett a megegyezés; a fejezetek összefoglalói viszont felvetik azt a kérdést, hogy lehetséges volt-e a megegyezés, s egy kivételével mindig igenlő választ adnak, de ez a felelet nem az elmondottakból folyik. Megjegyzi azt is, hogy a tanulmány midőn összehasonlítást tesz a cseh, a szlovák és a magyar fejlődés között, a magyar eseményeket vagy nem ismerteti, vagy csak vázlatosan, mivel ezeket az olvasó részéről tudottaknak tételezi fel. A cseh részek egy kissé terjedősen vannak bemutatva és önálló részletekként hatnak. Ezeket rövidíteni lehetne.

A felszólalónak a részletekre vonatkozó megjegyzései közül megemlíthetjük azt a kifogást, hogy szerinte a szerző Kollár szerepét a tanulmány elejétől a végéig negatívnak mutatja be, pedig Kollár a csehek és szlovákok nagy haladó költője.

Fričnek az emlékezéseiben szerepel egy utalás Kossuth és Štúr állítólagos kézfogására. Erre az utalásra és még egy-két hiányos adatra nem lehet olyan nagy horderejű következtetéseket felépíteni, mint amelyeket Arató elvtárs

felépít. Ugyancsak nem helyeselhető a Pesti Hirlap és Štúr lapjának egymás oldalára állítása akkor, amikor tudjuk, hogy ezek a lapok súlyos harcokat vívtak egymással. Ha a harcokat is megmutatná a szerző, akkor mellettük helye lenne az összekötő szálak megmutatásának is.

A szerző a »pánszláv veszélyt« elejétől végig a magyar kormány agryémének tartja. Ugyanakkor maga is hoz adatokat arra, hogy szláv együttműködés és közös szláv program tervei fennálltak 1848-ban. Palacký és Havlíček programja valóban a szláv elem túlsúlyának érvényesülésére és a magyarok elnyomására irányult. Ezt figyelembe kell vennie a szerzőnek.

Štúr szereplését a prágai kongresszuson Arató elvtárs indokolatlanul tekinti annyira forradalminak. Štúr és Hurbán beszédeit nem idézi teljes egészükben. Magyarelles megnyilatkozásait elhagyja és úgy állítja be, mintha Štúr az osztrák birodalom elsöprése mellett nyilatkozott volna. Ezzel szemben Štúr azt követelte, hogy az uralkodó költözzék szláv területre és első dolga legyen a magyarok ellen fellépni.

Štúrékat itt túlzottan haladó színben tünteti fel.

Arató elvtárs munkájában elhallgatja azt, hogy az elszakadás kérdése igenis felmerült a prágai szláv kongresszuson. Štúr a délszlávok elszakadási terveire válaszolva kifejtette, hogy a szlovákok még csak az első lépcsőfokon vannak, vagyis az autonómia követelésénél, ha ezt elérték, akkor rá fognak lépni a második lépcsőfokra is (tehát elszakadnak).

Hiányzik a tanulmányból a szlovák felkelés története. Ennek a szerző csak a puszta vázlatát adja. A szlovák felkelés idején a helyes magyar kormánypolitika reklamálása szerző részéről naivul hat. Ekkor már a magyar kormány védekezésére szorítkozott.

Az 1849-es májusi összeesküvés értékelésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Arató elvtárs itt ellentétben áll Klima cseh marxista történésszel, aki könyvében azt állítja, hogy 1849 tavaszán már semilyen reális feltétele nem volt meg az összeesküvés sikerének. Bakunint éppen ezért bírálta meg Klima, mivel ilyen nem reális összeesküvésbe ugratta be a cseh radikálisokat.

Befejezésül összefoglalóan megállapítja, hogy Arató elvtárs jó munkát végzett, nagy anyagot sorakoztatott fel tanulmányában, pártos állásfoglalással nyúlt a kérdésekhez és ha a jelentésében elmondott hibákat kijavítja, a munka hasznosan szolgáltatta a magyar-cseh-szláv barátság ügyét.

Kemény G. Gábor az Országos Széchenyi Könyvtár könyvtárosa hozzájárulásában kiemelte, hogy a szerző »Csehek, szlovákok, magyarok 1848—49-ben« c. munkája első ízben nyújt átfogó képet a szabadságharckorabeli cseh, szlovák és magyar mozgalmakról, ezeknek a mozgalmaknak egymáshoz való viszonyáról és közvetlen kapcsolatairól. A szerző nehéz és felelősségteljes feladatra vállalkozott mind az anyaggyűjtés terén, mind a feldolgozás és értékelés vonalán. Feladatát általában megoldotta, a felsorolt szerkezeti és tárgyi kívánalmak inkább a részletekre vonatkoznak, a munka feldolgozásának egységét csupán

egyetlen vonatkozásban érintik. Ez a magyar történeti fejlődés arányos tárgyalásmódjának kívánalma és ezzel összefüggésben a magyar szabadságharc nemzeti-ségi politikájának behatóbb vizsgálata és jelentőségéhez méltó értékelése. Szerzőnek még határozottabban kell függetlenítenie magát a forrásaitól a magyar szabadságharc forradalmi jelentőségének megítélésében. 1848—49-ben a magyar forradalom és szabadságharc állott a fejlődés vonalában, hibáit nem mondhatjuk el a nélkül, hogy elért eredményeit ne hangsúlyoznánk. A szabadságharc nemzeti-ségi politikájának eredményei a függetlenségi nyilatkozattól a szegedi nemzeti-ségi törvényig olyan alapot jelentenek, amelyre a népek között haladó együttműködés politikája épülhetett volna cseh-szlovák-magyar vonatkozásban is. Ezt a nemzetiségtörténeti hagyatékot a munka összefoglalásában kellene kiemelnie a szerzőnek, összegezve egyúttal azokat a tanulságokat, melyek az egykorú haladó kapcsolatok láncszemeinek összeillesztéséből következnek.

A szerző a munka címének megfelelően a cseh-szlovák-magyar viszonyt vizsgálja a forradalom és szabadságharc korában. Törekvése mindenekelőtt az volt, hogy tisztázza ennek a viszonynak magyar részről mindmáig feltáratlan vonatkozásait, a legújabb kutatási eredmények kapcsán megismertesse az olvasót az egykori cseh és szlovák mozgalmak történetével és közelebbi vizsgálat tárgyává tégye e korszak haladó kapcsolatait.

Hozzászóló kritikai megjegyzéseit öt pontban foglalja össze: a munka és a források viszonya; az 1848 előtti fejlődés kérdése; szerkezeti vonatkozásban a tanulmány magyar vonala; a magyarországi nemzetiségi politika általában; végül a csehek és szlovákok egymásközi kapcsolatai bemutatásának hiánya.

Hozzászóló kiemeli a munkának azt az érdemét, hogy nagy figyelmet szentelt a cseh és szlovák forrásoknak, különösen értékes a cseh és szlovák sajtó-, illetve levéltári anyag, ami a mi kutatóinknak nem áll rendelkezésére. Jelentős ebből a szempontból J. Frič memoárjának felhasználása, mert az eddig a magyar kutatók előtt jóformán ismeretlen volt. Kifogásolja azonban a magyar források szűkkörű használatát és a röpirat-irodalom elhanyagolását. Foglalkoznia kellett volna a megelőző korszak olyan fontos dokumentumaival, mint Hurbán 1839-i morvaországi útjának rajza, Štúr 1844-ben Lipcsében publikált »Klagen und Beschwerden der Slawen« etc. című röpiratával, az 1843-ban közzétett Pulszky—Thun levélváltással és 1848-ban Hodža Prágában kiadott közismert röpiratával, a Der Slowak-ka. Szerző nem tekintette feladatának, hogy az 1848—49. évi magyar kormányzat által fenntartott szlovák nyelvű sajtóval és ennek kapcsolataival foglalkozzék, a magyar szabadságharc mellett mindvégig, igaz, a magyar kormány szubvencióján élő (ami adott esetben aligha kifogásolható) Prijetel' L'udu (A Nép Barátja) és köre: Seberiny (Szeberényi), Mácsi és mások egyetlen jegyzetben szerepelnek a munkában.

A forrásokra és az 1848 előtti fejlődésre vonatkozó kívánságait a következőkben összegezi: a forrásokban lehetőleg biztosítsa a cseh, a szlovák és

a magyar források arányát, lehetőség szerint és elsősorban egykorú forrásokra támaszkodjék és illessze bele munkája »negyvennyolc előtti« részébe a nemzetiségi röpiratokból felhasználható anyagot.

Ezután felveti a szerkezet kérdését. Szerző anyagát nem tagolja arányosan. A cseh-szlovák-magyar viszonyoknak éppen a magyar vonala helyenként elhalványodik, indokolatlanul háttérbe szorul, negatív vizsgálódás eszközévé válik. A kérdés összefügg az egykorú magyar nemzetiségi politika bírálatával, nem lehet ugyanis ismételtten hivatkozni a magyar kormány »elnyomó nemzetiségi politikájára« anélkül, hogy részletesen megindokolná a szerző, miben áll ez. Kétségtelen, hogy a szabadságharc magyar nemzetiségi politikája kiindulópontjában helytelen, reformtörekvéseiben, kiütkeresésében elkésett volt. Történeti munkánál azonban meg kell vizsgálni a kérdés mindkét oldalát, nehogy az egyoldalúság látszatába essünk. El kell mondani ennek a kormányzati politikának 1848 tavaszától a függetlenségi nyilatkozatig és innen a szegedi nemzetiségi törvényig megtett útját, szólni kell osztálykorlátairól, de azokról a tragikus félreértésekről is, amiket az egykorú szláv kérdések laikus ismerete és a nemzetiségi kérdés terén szükséges szakértelem és szakértők hiánya, gyakran nyelvi nehézségek stb. okoztak. Helytelen lenne csak azt látnunk és érzékelnünk, hogy pl. az egykorú magyar sajtó érzelmi elfogultsággal nyilatkozik az 1848. évi prágai szláv kongresszusról, elhallgatva (vagy mint a szerző teszi: egy sorban említve) a magyar küldöttek erőszakos kirekesztését a kongresszusról.

Végül röviden arra a körülményre, hogy a szerző már előljáróban (13. l.) bejelenti, hogy »a cseh és szlovák viszony vizsgálata nem tartozik feladata körébe, a cseh és szlovák kapcsolatok haladó hagyományainak feltárása külön munkát érdemelne, itt csak néhány kiemelkedő eseményre hívja fel a figyelmet«. Ezt a bejelentést a továbbiakban következetesen igyekszik betartani, aminek következtében például a prágai kongresszus és általában a nyelvkérdés alakulásában rejlő ellentmondások nem kerülnek felszínre. Véleménye szerint az egykorú cseh-szlovák kapcsolatok megítélése elsőrendű történetírói feladat, mellyel a tárgykör megkívánta mértékben foglalkozni kell.

Kemény G. Gábor, összegezve kifogásait, megállapítja, hogy a szerzőnek hangsúlyoznia kell: 1848—49-ben a magyar forradalom és szabadságharc állott a fejlődés vonalában és a magyar szabadságharc szlovák népi résztvevőinek szerepe mindvégig pozitív. A cseh és szlovák anyaggal szerkezetileg arányba kell állítani a munka anyagát és indokolt lenne, hogy a nemzetiségi kérdés negyvennyolc előtti előzményeit a nemzetiségi röpirattirodalom adalékaival kiegészítse. A felsorolt kívánalmak figyelembevételét javasolva, Arató elvtárs munkáját a cseh-szlovák-magyar történeti kérdésekkel foglalkozó irodalom jelentős gyarapodásának tekinti.

Sziklai Sándor, a Pedagógiai Főiskola tanára hozzászólásában a munka második fejezetével foglalkozik részletesebben. Megállapítja, hogy a második fejezet mint a mű bevezetése, jól készíti elő a lényegét: 1848—49 eseményeit.

Világosan adja elő a három nemzet gazdasági-társadalmi fejlődésének közös és eltérő vonásait. Egyetért lényegében a fejezet tartalmával, mindössze a fejtegetések kiegészítésére, elsősorban a szlovák fejlődéssel kapcsolatban, szorítkozik. — A magyar középnemességnek igen sok tagja a nacionalizmus előtt kétnyelvű területen élt; nemcsak Beniczky Péter, a XVIII. századnak mind a magyar, mind pedig a szlovák irodalom történetében számontartott lírikusa bizonyítja ezt, hanem a családi emlékkönyv is, amelyet a Századok 1942. évfolyamában ismertettek. A szentmiklósi és óvári Pongrácz-család emlékkönyveiről van szó. Ebben a XVI. századtól a XIX. századig terjedő családi krónikában a hivatalos, közéleti szövegek latinul szólnak, míg a bizalmas, családi krónika szövege váltakozva, hol a magyar, hol a szlovák nyelven készült, ugyanazon kéztől írva. A XIX. századhoz közeledve a bejegyzések mindinkább magyar nyelven készülnek. Ezzel az egy példával is meg lehet világítani azt, hogy itt voltaképpen arról van szó: a polgárosodás, a nacionalizmus kialakulása előtt a nemesség hivatalos nyelve a latin, a két vulgáris nyelv: a magyar és a szlovák között viszont semmi lényeges különbséget nem érez, ezt a kettőt használja. Ez is rávilágít tehát az 1848—49-es sajátos szlovák viszonyokra. A szlovák középnemesség, amely a reformkorban együtt harcolt a magyar középnemességgel s a magyarosodás híve volt, éles ellentétben volt saját — tehát szlovák — kispolgári értelmiségével: elsősorban Štúrékkal. Ezért támogatta a bibličinát a štúri irodalmi nyelvvel szemben, ezért támogatta Jozeffyt, Seberiny-t. A szabadságharc vezetőségének a nemzetiségi kérdésben való tájékozatlanságára jellemző, hogy az meg magáévá teszi ennek az asszimilált nemességnek, pl. Beniczky Lajosnak és a többieknek ilyenirányú javaslatait. A pesti kormány, majd a debreceni kormány és Štúrék ellentétének megfejtéséhez részben a szlovák illetőleg vegyesnyelvű középnemesség magatartásának megfejtésén keresztül visz az út.

Szépen illeszti be Arató elvtárs fejtegetésébe a szlovák-lakta területek iparosodási képét. Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy a szlovák kispolgári értelmiség tagjai közül sokan tudatában voltak az iparosodás haladást jelentő erejének: mégpedig már a századfordulón, a XVIII. század nyolcvanas-kilencvenes és a XIX. század tizes éveiben. Először Ján Tibenský mutatott rá Juro Fándliról írt rövid értekezésében, újabban J. G. Zatkuliák: »L'udov'ychovný pracovník Juraj Fándli« szól bővebben róla, hogy a nagy szlovák aufklárista ezt az iparosodási folyamatot szóval és tettel pártfogolta, sőt egyházi fölöttesivel dacolva, saját állása veszélyeztetésével maga is létesített egy ú. n. »minta-manufaktúrát.«

A szlovák polgárosodás, nacionalizálódás mozgalmának bemutatásánál — szerinte — föltétlenül rá kell mutatni arra is, hogy kezdetben a mind az irodalomban, mind pedig a politikai felemelkedésben vezető szerepet játszó kispolgári értelmiség még erősen benne élt az egyház kereteiben. Ez a szlovák nacionalizmus kezdetének kétségtelenül negatív vonása adja meg a negyvenes

évekre az egyik tényleges különbséget egyrészt az egykorú cseh fejlődés, másrészt a konzervatívabb szlovák értelmiség és a haladók között. Nem is szólva arról, hogy az »első nemzedék«, Bernolákék szervezkedését mennyire meghatározta egyházi helyzetük; a »második nemzedék« tagjai, Kollár és társai is egy kicsit egyházi ügynek is érzik az irodalom ügyét. Kollár János egyik prédikációjában Josef Seberíny: Zpěvník-jét igen fontos nemzeti és irodalmi eseménynek tartja, egyenrangúnak a kor irodalmi műveinek megjelenésével. Az egyház szempontja az is, amellyel az új štúri irodalmi nyelvet: Luzačina, topačina, bacovina, ledačina, sprostačina, kočistina, valastina, smetiština, kuchynčina, plebejčina...« (Tehát: csőcselék-nyelv, nyomor-nyelv, juhásznyelv, hitványok nyelve, parasztok, drótosok, irtványosok nyelve, herélt nyelv, ártányok, kocsisok, pásztorok nyelve, a szemétdomb, a konyha, a plébs nyelve) jelzőkkel illeti, akkor látszik meg rajta a legjobban, hogy ő még részben a szószerk magasságából tekint mind az irodalmi, mind pedig a társadalmi kibontakozás kérdéseire: amint ezt egy kisebb jelentőségű kortársa és barátja, Lanner István be is vallja: a štúri nyelv nem alkalmas a szószerk ú. n. »magasztosságára«. Nos, ebben a kérdésben Štúrek és Kollárék magatartásában lényeges a különbség. Igaz, hogy a Štúr-iskola nem egy tagja, maga Štúr is, aztán meg Šamo Chalupka, Sládkovič, Hodža, Hurban, stb. teológiát végzett; Štúr kivételével gyakorolják is a papi foglalkozást »de az irodalom ügyét már elváltatják az egyházi funkciótól« politikai és irodalmi harcokban már nem, vagy legalább is alig érvényesültek az egyházi hagyományok, a klerikalizmus szempontjai, mint a Kollár-vezette harcokban. Végeredményképpen ezért tudják megalapítani az irodalmi nyelvet is, ezért tudnak elszakadni a bibličinától. Véletlenség-e viszont, hogy Štúrnek a népköltészet utánzásáról vallott elvei éppen annál a Janko Král'-nál érvényesültek legjobban, aki mészáros, és nem papi ember fia volt, akire a bibličina sohase volt erős hatással, aki fiatal korában nem a svabock-kal, bibličinában nyomtatott zsoldároscopyvból, hanem a lipótszentmiklósi külváros parasztgyerekeitől, az utca porában tanult meg énekelni? Sem ő, sem a Štúr-iskola másik leghaladóbb költője, Ján Botto nem teológiát tanult, tehát a XIX. század közepén már merev műnyelvnek számító cseh bibličinával semmi kapcsolatban sem volt. Nem véletlen, hogy éppen az egyházzal, az egyházas hagyománnyal semmiféle kapcsolatban nem áll Král' lett a Štúr-iskola legforradalmibb tagja politikai téren is.

A felszólaló ezután hosszabban kitér Ján Kollár világnézeti fejlődésének egyes elemeire, különösen irodalmi tevékenységére. Kiemelte, milyen fontos feladat a szlovák-magyar irodalmi kölcsönhatások kikutatása. Nagy jelentőségű volna, ha ebből a szempontból is ismernők Kollár János harmincéves pesti működését. Inkább csak sejtjük, mint tudjuk, hogy voltak kapcsolatai az egykorú magyar irodalommal. Az alatt a 30 év alatt, amíg itt működött, nem maradhatott a magyar irodalom vezetői számára ismeretlenül és viszont neki is tudnia kellett az egykorú magyar kulturális és irodalmi törekvésekről. A bur-

zsoá tudomány elfogult nacionalizmusára jellemző, hogy ezzel a kérdéssel sem nálunk, sem a cseh és a szlovák tudományban nem törődtek azelőtt. Fontos feladat volna ezt a mulasztást pótolni. Annyit tudunk már ma is, hogy Vitkovics Mihály a Národnie zpiewanky előfizetője volt, — ismerve Vitkovicsnak a szerb és a magyar irodalom között játszott közvetítő szerepét, feltételezhetjük, hogy Vitkovics részéről ebben az esetben is közvetítő szándékról volt szó. Tudjuk, hogy Kollár prédikációit magyarra fordította Esztergély Mihály petei, majd csomádi lelkész. A Kollár elnöklete alatt álló »Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej« kiadásában megjelenő Zora és az Aurora kapcsolata valószínű.

Ugyanígy megoldatlan kérdés a haladóbb kispolgári értelmiségnek, a Štúr-iskola egyes tagjainak a magyar irodalomhoz illetőleg kultúrához való kapcsolata. Közismert, hogy Jankó Král' pesti ügyvédbojtár korában megismerte a pesti forradalmi ifjúság törekvéseit; Milan Pišút: Básnik Janko Král' a jeho dráma sveta című munkájában határozottan állítja, hogy Rotarideszel együtt szervezett parasztfelkelése — a pesti márciusi események hatására történt, — de ennél tovább a tudomány ezen a téren sem ment. Pišút még azt a kérdést is fölteszi: — ismerte-e Petőfit? Igen fontos volna megismernünk Král' pontos magyar kapcsolatait.

Mert ha a nyelvi harcok folyamán és azok következményeképpen egyre fokozódott is az ellenszenv a szlovák kispolgári értelmiség és a magyar közép-nemesség között, amely ellenszenv végül is fegyveres összeütközésekbe torkollott 48/49-ben, a szlovák költők közül sokan ismerték és szerették is a magyar irodalmat. Hadd említsük itt elsősorban Sládkovič-ot, akiről a magyar Gáspár Imrével kötött barátságából, illetőleg Gáspár följegyzéseiből tudjuk, hogy ismerte a magyar írókat és elismeréssel szólt róluk. A már említett Milan Pišút mondja »Počiatky básnickej školy Štúrovej« című munkájában, hogy érvényesülnek a szlovák fiatalok műveiben a magyar irodalom egykorú jelenségei is.

A másik kapcsolat, amely a Štúr-iskola szinte valamennyi írójánál föllelhető: az általuk feldolgozott szlovák népmondai hagyomány rokonsága a magyar népmondai hagyománnyal. A népi hagyományokban közös hősökkel találkozunk, mint pl. Zrinyi Miklóssal, Mátyás királlyal stb., akik egyhelyütt mint szláv, máshelyütt mint magyar hősök jelennek meg.

Ugyanígy számos közös hagyományunk van a népművészet egyéb területén is. Ezekből felszólaló több példát említve, áttért a kisebb fogalmazási pontatlanságokra, majd felszólalását azzal zárta, hogy a szerzőnek értékes munkáján még csiszolnia kell a fogalmazás, különösen a cseh és szlovák címek és idézetek pontosabbá tétele szempontjából. Egymás helyesírásának a tiszteletbentartása a kölcsönös megbecsülés fontos pillére.

A következő felszólaló *Hanák Péter*, a Történettudományi Intézet osztályvezetője szintén a szóbanforgó munka komoly pozitívumainak kiemelésével

kezdte hozzászólását. Majd a munka hibáira térve át, a következő főbb kifogásokat emelte ki.

1. Az 1849-es májusi felkelés kérdése. Arató elvtárs munkája kissé túlértékeli a májusi cseh felkelés reális lehetőségeit és ennyiben igaza van Kovács elvtársnak, amikor A. Klima értékelését állítja szembe Arató elvtársával. Itt mindenekelőtt azt kell alaposan megvizsgálni, vajjon fennállott-e még a forradalmi helyzet 1849 tavaszán Csehországban. Meg kell vizsgálni a kormányhatalom helyzetét, a fegyveres erők szilárdságát és a cseh uralkodóosztályok magatartását. Ilyen elemzés híján bizonyítatlan marad Arató elvtársnak az az állítása, hogy Csehországban forradalmi helyzet volt. Nincs igaza azonban Kovács elvtársnak akkor, amikor egészében helytelennek tartja a májusi felkeléssel való részletes foglalkozást. Más a májusi felkelés lehetőségének és más jelentőségének kérdése. Ebből a szempontból 1849 tavasza nagy jelentőségű, mert a cseh radikálisok és felvilágosító munkájuk hatása alatt a prágai munkások, prágakörnyéki parasztok felismerték a magyar szabadságharcral való összefogás fontosságát, annak támogatást kívántak nyújtani. Ez feltétlenül megérdemli a részletes tárgyalást. A prágai felkelési kísérlet objektíve gyöngítette fegyveresen is, erkölcsileg is a Habsburg abszolutizmust. Bakunin szereplését élesebben kellene megvilágítani. Bakunin későbbi anarchizmusának csirái már itt fellelhetők. Siettetni, hamarabb akarja kirobbantani a meg nem érett felkelést. A szerző ezt felveti, de nem tárgyalja, hogy Csehországban a forradalmi helyzet hiánya mennyiben tette illuzórikussá a felkelés kirobbantását és nem eléggé ítéli el Bakunint.

2. A magyar nacionalizmus elleni harc túlhajtása és a szlovák nacionalizmus enyhe kritikája. Ebből a kérdésből sok helyes szempontot ragadott meg már Kovács elvtárs, de ugyanakkor a magyar kormányt mentegette. Azt lehet mondani, hogy Kovács elvtárs viszont kissé túlhajtja a szlovák nacionalizmus elleni harcot és enyhébben ítéli meg a magyar nacionalizmust. És ha mindkét álláspont hibás is, Arató elvtárs annyival közelebb áll a helyes állásponthez, hogy nekünk elsősorban a magyar nacionalizmusra és maradványaira kell a főtűzet összpontosítanunk. De az valóban nem helyes, hogy a szerző minden hibáért a fő felelősséget a magyar kormányra rakja, hogy pl. a cseh liberálisok táborában is ez keltett magyarellenességet. Arató elvtárs gyakran szem elől téveszti, hogy Štúrék mozgalma burzsoá nemzeti mozgalom és az előtérbenálló haladó vonások mögött már 1848 tavaszán fellelhetőek a reakciós vonások is. E mozgalom »pánszlávizmusa« jogos nemzeti követeléseket is tartalmaz, de mögötte ott vannak a Habsburgok és ott van a cár is.

Helyes, hogy a szerző erősen hangsúlyozza a szlovákok megegyezési készségét és erre számos szép dokumentumot hoz fel, de nem értékeli minden esetben helyesen. A májusi liptószentmiklósi értekezlet határozataiban a megegyezési készség újabb jelét látja, pedig azok (különösen a 2. és 3. pont) már az autonómia addig nyíltan fel nem vetett követelését tartalmazzák és az

elszakadás tendenciáit hordják magukban. Ezeket az önmagukban jogos követeléseket akkor, az ellenforradalom készülő támadásának idején nem lett volna helyes napirendre tűzni.

Valóban igaz, hogy a szerző sokszor indokolatlanul mentegeti Štúrt és társait, amikor azok már az ellenforradalomhoz csatlakoztak. Erre számos példát hoztak már fel a vitában is. Szemléltető példa, hogy amikor 1849 tavaszán a cseh radikális demokraták határozottan, világosan demokratikus álláspontot képviselnek Magyarország mellett, akkor Hurbán, Štúr, stb. erősen megrójják a cseheket, hogy elárulják a közös ügyet. Arató elvtárs a »félrevezettség« jelének tartja és mentegeti ezt az állásfoglalást. Egy nemzet vezetői a történelem előtt és népük előtt felelősek azért, amit tesznek. A félrevezetés lehet motiváló tényező, amit értékelésünkben ki kell fejezni, de Štúrékat az adott esetben el kell ítélni.

3. A cseh és szlovák mozgalom különböző irányzatainak értékelése. Arató elvtárs szerint a cseh burzsoázia minden bajnak, rossznak forrása. Gyökeres szakadékot von a cseh liberális burzsoázia és a radikálisok közé. Ilyen gyökeres különbség nincs a két irányzat között.

Először is elmosódik a Habsburg ellenforradalom és a cseh liberális burzsoázia különbsége, a szerző nem alkalmazza azt a mértéket a cseh liberális burzsoáziára, amit Marx és Engels az összeurópai burzsoáziára alkalmazott. Aratónál úgy tetszik, mintha a liberális burzsoáziának nem lett volna érdeke bizonyos fokú autonómia.

Másodszor a radikális irányzatot meg kell különböztetni a plebejus irányzattól. A cseh radikálisoknak 1848-ban nagyon sok haladó vonásuk van, érdemük a munkásságra és a parasztságra való támaszkodás, de nem lehet jobban értékelni őket, mint a francia jakobinusokat. Arató elvtárs plebejus forradalmárok-ként lépteti fel őket.

Ami a szlovák baloldal értékelését illeti, figyelembe kell vennünk a közelmúltban megjelent »Revoljucii 1848—1849« szovjet kiadványt is. E szerint Štúrék liberálisok, Janko Král' és Mehling a radikálisok. A szerző Štúrékat számítja radikálisoknak és Janko Král'-lyal alig foglalkozik. Az már most eldönthetőnek látszik, hogy Král'-lyal, Mehlinggel sokkal többet kell foglalkoznia, Štúrék értékelését még tovább kell vitatni. Ugy tűnik, hogy a »Revoljucii...« tanulmánykötet szlovák részének írója (Lippai) sem értékeli helyesen Štúrékat, de Arató elvtárs álláspontja sem kielégítő.

Felsőszólaló szerint itt foglalkozni kell a szlovák néptömegek mozgalmával, e mozgalom értékelésével.

4. Felsőszólaló abból indul ki, hogy a polgári forradalmakban döntő szerepet játszanak a néptömegek, különösen áll ez 1848-ra. Ennek jelentősége nem eléggé jön ki, elhalványul Štúrék mellett. A szlovák néptömegek magyar szabadságharc melletti kiállásának értékelése hiányzik. A problémát két tényező bonyolítja; a magyar szabadságharc mellett szlovák értelmiségiek is álltak

(a Kemény G. Gábor által említettek), és hogy a szlovák parasztok vajjon fejletlenségéből álltak-e a magyar szabadságharc mellé. A Launer, Szeberényi, stb. vonalat élesen el kell választani a szlovák néptömegeknek magyar szabadságharc melletti állásfoglalásától. Nem helyes Kemény elvtársnak az az állásfoglalása, hogy előbbiek a szlovák mozgalmat képviselték volna, nem a szlovák nemzeti mozgalmat, hanem a szlovák nemességet képviselték.

Mi volt az indítóoka annak, hogy a szlovák néptömegek csatlakoztak a magyar forradalomhoz? Mit vártak, amikor szembeszálltak Béccsel? A magyar és szlovák parasztság is 1848 márciusát, a feudális terhek alóli felszabadulását védte. A felszólaló több adatot idéz, hogy számos szlovák község nem hódolt be a császáriaknak. A példák azt bizonyítják, hogy ez szlovák hazafiság volt, pontosabban *demokratikus hazafiság*, a közös demokratikus jogok védelmére. Ez a két népnek leghaladóbb kapcsolata 1848-ban. El kell különíteni a Štúr-féle mozgalomtól, s nagy közös történelmi hagyományunknak kell értékelnünk.

A következő felszólaló, *Borus József* aspiráns leginkább a nép szerepének hiányát veti fel, vagyis ahogy ezt a kérdést Arató elvtárs kezeli. Nem szakértője a nemzetiségi kérdésnek, de a szabadságharcnak az a szakasza, amely szeptembertől 1849 tavaszáig tart, az az időszak, ahol a cseheknek, de főleg a szlovákoknak a magyar szabadságharc melletti szerepére a legtöbb adat van. Egy helyen írja Arató elvtárs, hogy Kossuth a szlovák nép körében nagy népszerűségnek örvendett. Ezt azonban csak mellékesen jegyzi meg. Sok adat van ma arra, hogy a fegyveres harc kitörése első napjától kezdve hogyan vettek részt a szlovákok a magyar szabadságharcban. A közös harc kiemelése fontos lenne. A pákozdi ütközetben pl. vettek részt szlovákok, a 60. gyalogezredben döntő szakaszon helytállottak az ütközetben. A tüzérség magvát cseh katonaság képezte. Vagy pl. a prachdorfi munkások 500 fegyvert gyártottak. Nem tudja, van-e egyáltalában szó arról, hogy a cseh nép hogyan ítélte meg a magyar szabadságharcot ebben az időszakban. Arató elvtárs ezzel nem igen foglalkozik. Van-e adat arra, hogy a magyar népnek mi volt az állásfoglalása a cseh néppel kapcsolatban? Arató elvtárs értékelését számos helyen pontosabbá kell tenni. Egy példa: Arató szerint a kizsákmányolók elleni könyörtelen harc jellemzi a radikális demokraták politikáját, ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a függetlenség kérdésében helytelen álláspontot tanúsítanak.

Nem pontos a szeptember 25-i császári manifesztum értékelése, ill. ennek körülményei. Arató szerint Lamberg küldetésének lényege és az ezzel kapcsolatos egész császári manifesztum, a nemzetiségi mozgalmak letörésének ígéretése kettős célt szolgált. A magyar nép félrevezetését, hogy a császár fellép a nemzetiségi mozgalmak ellen, másrészt a Jellasics akadálytalan előrenyomulása következtében előállt helyzet szülte. Bécsben ugyanis azt hitték, hogy a bán küldetése sikeres lesz s ezért nevezték ki Lamberget Magyarország diktátorává s ezért küldték, nem a táborba, hanem Pestre azzal, hogy a közben oda benyomuló Jellasics szuronyaira támaszkodva diktatúrát valósítsanak meg s ezzel

a magyar forradalmat felszámoltnak nyilvánítsák. Ebben a helyzetben Bécsnek nem volt szüksége a nemzetiségi mozgalmak ellen fellépni. Arató elvtárs viszont erre hoz adatokat.

Barta István, a Történettudományi Intézet munkatársa a fejezet címét nem tartja egészen szerencsésnek, mivel a csehok a fegyveres harcban nem vettek részt. Arató elvtárs az egész műben előtérbe állította a cseh és szlovák nemzeti mozgalom haladó voltát, ebben a fejezetben ezt nehéz fenntartani, a hatodik fejezet éppen ezért látszik a legnegatívabbnak, s kissé erőltetetté válik. Gondol arra pl., hogy Frič emlékirataiban megbélyegzi saját eljárásukat, hogy ők annak idején a magyar küldöttség fogadása ellen voltak. De ezt mintegy 40 év múlva írja. Ebből Arató elvtárs mégis levonja azt a következtetést, hogy feltétlenül radikálisok voltak, felül tudtak emelkedni a nemzeti gyűlölködésen. De Frič ugyanakkor beáll a szabadesapatba, amely Bécs mellett harcol a magyarok ellen. Itt kicsit erőltetettnek látszik a cseh és szlovák mozgalom pozitív voltának hangoztatása. Vagy a cseh radikálisok programját részletesen ismerteti, a szociális programot, ami valóban haladó, de ebben a vonatkozásban nincs a kérdéshez köze. A szlovák népi tömegeknek a magyar szabadságharc melletti állásfoglalását kell úgy felfogni, mint a nemzeti mozgalom pozitív fejlődési vonalának folytatását. Itt ki kellene emelni azt is, hogy Kossuth tevékenysége hogyan élt a szlovák nép előtt. Erre az irodalmárok is sok adatot tudnának mondani. Csányival kapcsolatban is vannak adatok. Pl. Csányi írja novemberben, hogy nagy dolgok történnek hamarosan, a morvák és csehok felkelnek mellettünk. De itt ki kellene hangsúlyoznia Arató elvtársnak, hogy a legpozitívabb mindig a magyar mozgalom, szabadságharc volt. Sok helyütt érzik az, hogy Arató elvtárs a Štúr- és Hurbán-féle mozgalmat, amely a magyar szabadságharc ellen fogott fegyvert, mentegeti, pártját fogja. A 484. oldalon említi, hogy szeptemberben fordul a haladás irányába a magyar mozgalom. Ez helytelen, március és szeptember között sem fordult el a magyar mozgalom a haladás irányától. Kétkelkedik abban, hogy ha akkor, amikor a szabadságharc ügye nem állt valami jól, a magyar kormányzat különböző engedményekkel állt volna elő, akkor azoknak sikerük lett volna Štúr és Hurbánnál. — Nem ártana felállítani valamiféle mértéket, mik lehettek azok a reális engedmények, amiket a magyar kormány megtehetett volna azért, hogy a szlovák mozgalommal megbéküljön. E nélkül kissé levegőben mozog az egész kompozíció. — Meg lehetne azt is nézni, hogy honnan nyerik utánpótlásaikat egyes honvédszászlóaljok. Vannak tiszta szlovák legénységűek is s nagyon derekasan megállják helyüket, nem beszélve a szerezredek maradványairól, pl. Péterváradon, Eszéken részben szlovák legénység az, amelyre Batthyány Kázmér kísérletét alapozza, hogy a két fontos várat a magyar kormány számára biztosítsa. — Általában azt kellene részletezni a legjobban, amit többen említettek már, hogy a szlovák népi mozgalom a magyar szabadságharc mellett megnyilvánuló haladó mozgalom.

Spira György, a Történettudományi Intézet munkatársa úgy látja, hogy Arató elvtárs túlbecsüli a magyar radikálisok nemzetiségi politikájának alakulását, túlértékeli azokat a pozitívumokat, amelyek valóban megvoltak a radikálisok nemzetiségi politikájában. Eltúlozza annak jelentőségét, hogy a Reform című újság a prágai felkelésről pozitíven ír. Nem volt jelentős sajtóorgánuma a radikális baloldalnak. — De Arató elvtárs túlértékeli a radikális baloldali nemzetiségi politikájában 1849 tavaszán bekövetkezett fordulatot, mégpedig azért, mert ezt az egész radikális baloldalra jellemzőnek fogja fel. Helyes, hogy a »Márczius 15«-ének állásfoglalását Arató pozitíven fogja fel, de ez nem jellemző az egész radikális baloldalra. Madarászék lapja vitatkozik ezzel az állásponttal, Táncsics is élesen elítéli a Forradalom c. röpiratában, tehát semmiképpen sem lehet a »Márczius 15-e« állásfoglalását az egész radikális baloldalra jellemzőnek felfogni.

Ami a szlovák nép állásfoglalását illeti a magyar forradalommal kapcsolatban, egyetért az előtte felszólalókkal és úgy gondolja, hogy Arató elvtársnak igen erősen kell hangsúlyoznia a szlovák néptömegeknek a magyar szabadságharc melletti harcát. Kétségtelenül ez az, ami a leghaladóbb hagyományaink közé tartozik 1848—49-ben. Sztálin elvtársnak a SzKP XIX. kongresszusán mondott történelmi szavai után nem kétséges, hogy a legaktuálisabb ezt a vonatkozást hangsúlyozni.

Utal arra, hogy a szlovák munkások is résztvettek a szabadságharcban. A selmeci szlovák bányászok példáját említi, ismeretes, hogy a selmeci bányászok voltak azok, akik a magyarországi munkásságnak ekkor leghaladóbb csoportját képezték. Mehlingék primitív kommunista elképzelései voltak a leghaladóbbak, amelyek a magyarországi munkásság soraiban jelentkeztek. Ugyanezek a bányászok mutatták a legnagyobb hazafiságot is a magyarországi munkásság sorain belül: demokratikus hazafiságot. A szlovák bányászok, amikor a képviselőválasztáskor azzal akarták őket agítani, hogy a magyar kormány le akarja szállítani a bérüket, küldöttséget menesztettek Kossuthhoz 1848 nyarán, felhívták figyelmét a rémhírterjesztőkre. Vagy bejelentették szeptember elején, hogy kb. százan kívánnak belépni a magyar honvédseregbe, ahol az ő szak tudásukat jól lehetett hasznosítani. Arató elvtársnak alaposan össze kell szednie minden adatot, ami ezeknek a népi elemeknek a magyar szabadságharc oldalán való kiállítására vonatkozik és az egész tanulmányon belül döntően meg kell változtatnia a tárgyalás arányát; alaposan ki kell egészítenie tanulmányát.

I. Tóth Zoltán, a Történettudományi Intézet osztályvezetője hangsúlyozza, hogy Arató elvtárs munkája értékes munka, de vannak hiányosságai is. Rá kell mutatnia a Frič emlékirataival kapcsolatos forráskritikai eljárás helytelen voltára. Frič emlékezéseit az események lefolyása után 40 évvel, a 80-as években írta le, amikor már világosan látta, mi lett volna 1848-ban a tennivaló. Frič 1848-as magatartása nem áll összhangban későbbi megnyilatkozásával. Ezt Fričtől idézett szövegek világosan megmutatják, ezekből kicsendül, hogy a cseh radikálisok nem

helyeztek kellő súlyt a magyar forradalommal való összefogásra. Ezért több egykorú forrásadatot kellene felkutatni a pozitív megítélésre, különben az érvelés nem eléggé meggyőző, különösen a 48 előtti időszakra vonatkozólag. A jelenlegi formában ugyanis Arató elvtárs érvelése inkább alkalmas a negatív következtetés levonására, mint a pozitívra.

Nézete szerint a magyarokkal foglalkozó rész kissé mostoha elbánásban részesül. Arató elvtárs ugyanis feltételezte, hogy a magyar olvasók ismerni fogják a magyar fejlődést. Minthogy azonban rendkívül bonyolult történeti összefüggésről van szó, jobban ki kellene fejtenie a magyar problémákat is. Az a veszély fenyeget ugyanis, hogy az olvasó nem fogja kellően értékelni a magyar eseményeket, a cseh és szlovák eseményekhez viszonyítva.

Štúr, Hurban és Hodža ténykedését a szerző túlértékeli és így bizonyos mértékben akaratlanul is közel kerül a szlovák burzsoá történetírás értékeléséhez. 1848—49-ben a nemzetiiségi mozgalmak vezetői általában két szárnyra oszlanak, jobb- és balszárnyra, melyek azonban nem mindig válnak el határozottan egymástól, a balszárnyban is sok a burzsoá-liberális vonás. Ez a helyzet Štúréknál és a korabeli román és szerb mozgalom vezetőinek zöménél is. A nemzeti kérdés iránti érdeklődés erősebb, mint a népek szolidaritása szükségességének felismerése. Nem a kor főfeladata, az abszolutizmus elleni küzdelem áll az előtérben, hanem a nacionalista célkitűzések, melyeknek utóbbit alávetik. Még akkor is, amikor a magyar mozgalom iránt rokonszenvennyilatkozatok hangzanak el Štúrék oldaláról, egyidejűleg ellentétes irányú tárgyalásokat is folytatnak Bécsben, már március végén is. Egyszóval ingadozó magatartást tanúsítanak.

Kérdés, hogy az olyan politikai megnyilatkozásokat, mint amilyenek például a lipótszentmiklósi határozatok 1848 május 10-én, mennyire lehet a szlovák nemzeti kívánalmak teljesértékű kifejezésének tartani és mennyiben kell azoknak taktikai értéket tulajdonítani. Az államegység fenntartása mellett benne voltak az annak ellentmondó autonómia, sőt bizonyos mértékben a föderalizmus csírái is. Ismeretes, milyen döntő hatást tett a magyarországi nemzetiségek vezetőire az április 25-i osztrák alkotmány hazug nyilatkozata a nemzetiségek egyenjogúságáról. Nagy szerepe volt abban, hogy a horvátok, szerbek és románok a magyar forradalommal szemben foglaltak állást. Meg kell vizsgálni a csehekre és a szlovákokra nézve is hatását.

A szlovák mozgalom Arató szerint már 1848 előtt is harcolt az abszolutizmus ellen. Ez már azért sem fogadható el, mert éppen az abszolutizmusra támaszkodott. A reakció különböző formái közt különbséget kell tenni. A magyar földbirtokososztály, a magyar feudalizmus ellen harcoltak Štúrék, de ugyanakkor a bécsi abszolutizmus ellen nem, mert onnan támogatást reméltek és ennek befolyása alól 1848—49-ben sem tudták magukat kivonni.

Szlovák nemzeti mozgalom 1848-ban, Arató elvtárs szerint, Štúr, Hurban és Hodža irányzata. A szlovák nemzeti érdekeket azonban a forradalom és a szabadságharc idején nem annyira ők, mint inkább a nép képviselte, az a nép, mely

a magyarok oldalán felvette a harcot az abszolutizmus ellen. A nép előtt az a Kossuth volt népszerű, akinek a jobbágyfelszabadítást köszönte. Egy osztrák kémjelentés 1848 decemberében jelzi, hogy a szlovák parasztok mindennap imádkoznak Kossuthért, mert ő az, aki nekik földet adott. Balogh János kormánybiztost a nép nagy tisztelettel vette körül, mert Kossuthnak nézte. A szlovák nép tekintélyes része Kossuthban a szabadság képviselőjét látta, ezért csatlakozott hozzá, ezért tartott ki zömében a szabadságharc küzdelmei mellett.

A magyar kormány és Štúr-Hurban-Hodža mozgalma közt a megegyezés nem jött létre, de a magyar forradalom és szabadságharc és a szlovák nép zöme közt az összefogás lényegében megvalósult és erre kell a fő hangsúlyt fektetni.

Utána *Perényi József*, a Történettudományi Intézet munkatársa szólalt fel, aki szintén a »Revolúciú« kötet említett tanulmánya és Arató elvtárs munkája közti ellentétes álláspontot teszi szóvá.

A szlovák mozgalomnak a bázisa a szlovák parasztság és bizonyos mértékig a selmecbányai bányászok megmozdulása. Ez az alap, ezt tekinti a »Revolúciú« kötet baloldalnak. Ezzel szemben Štúrékat liberális burzsoáziának. Lehet, hogy ez a kifejezés nem alkalmazható, de két mozgalmat kell tehát megkülönböztetni, a népi mozgalmat és a Štúrékét. Az általános értékelésben nagymértékű eltolódás van Lippai és Arató elvtárs munkája között. A vita alapján Arató elvtársnak valóban egészen pontosan át kell néznie munkáját s lényeges változtatásokat kell tennie, amelyek részint az átértékelésre, részint szerkezeti változtatásokra fognak vezetni.

Székely György, a Történettudományi Intézet osztályvezetőhelyettese a historiográfiához szolt hozzá. Arató elvtárs végig tárgyalja a magyar és cseh-szlovák burzsoázia irodalmát. A historiográfiai részben a magyar burzsoá történetírás elvi élességgel megkapja a megfelelő kritikát, viszont nézete szerint a csehszlovák irodalom és ezen belül különösen a szlovák nacionalista irodalom kritikája elnagyolt. Arató elvtárs nem mutat rá azokra a különböző irányzatokra, amelyek bizonyos politikai irányzatokhoz vannak kötve a csehszlovák irodalomban. Arató elvtárs csak a két világháború közötti, valamint a második világháború utáni irodalomról ír. Hogy közben mi történt, arról nem szól. Pedig a 48-as mozgalmat, Hurbánékat megpróbálták kihasználni a szlovák fasiszta bábállamban, ami nem érdektelen. Erről beszélni kell a historiográfiában. Tudomása szerint Durčanský írt politikai történetkönyvet és ebben, visszavetítve a szlovák fasiszta bábállamnak a németekkel való kapcsolatát, igazolta azt és megtalálta gyökereit Hurbán és a Habsburgok együttműködésében. Ilyen kérdéssel foglalkozni kell. De nemcsak a szlovák fasiszták, hanem a csehszlovák emigránsok is foglalkoztak az ország előtörténetével és itt ugyanerre az eredményre jutottak a burzsoá politikusok. Hodža Milán 1943-ban Londonban megjelent könyvében arra az eredményre jut, hogy lehetetlen volt a megegyezés magyarok és szlovákok között azért, mert Kossuth nemcsak a magyar

dzsentrikkel, hanem az arisztokráciával is egy táborban volt, míg a másik táborban Petőfi, Táncsics és Štúr volt. Ha pozitív képet rajzol Arató elvtárs Štúrról, akkor annál inkább szükséges, hogy ilyen nézetek ellen felvegye a harcot.

Arató elvtárs említi a cseh és szlovák reakciósokat, Benešt és Letrichet, akiket — mivel az egész munkában a fő tüzet a liberális burzsoáziára irányítja — úgy jellemez, mint a liberális burzsoázia utódait. Letrich 1848-at, Kossuthot egyszerűen gyalázta. Erről is meg kell emlékezni éppen azért, hogy ezen keresztül lássuk a fordulatot, amely 1948-ban Csehszlovákiában végbement. Ezen keresztül is látszik, hogy azok, akik a magyar és a csehszlovák népidemokráciát szembe akarják állítani, átmenetileg sikeresen vitték többek között 1848 meghamisítását is.

Másik kérdés, hogy egyáltalán foglalkozzék-e a munka a cseh-szlovák munkásmozgalomban működött áruló szlovák nacionalista elhajlóknak megnyilatkozásaival, akik szintén foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel. Arató elvtárs ezt a kérdést nem érinti. Novomeský 1933-ban könyvet írt Marx és a szlovák nemzet címmel. Az előszót Clementis írta. Meg kell vizsgálni, nincsenek-e benne olyan hibák, amelyek ebben az értékelésben is előrevetik magatartásuk árnyékát. Clementis a londoni emigrációban előadást tartott, amelyben a magyarokat és szlovákokat egymástól elválasztotta, együttműködésüket lehetetlennek tartotta, antimarxista állásponton állt. A cseh és szlovák nacionalista történetírás kritikája szempontjából a historiográfiát nem tartja kifogástalannak.

Az egész vita rámutatott arra, hogy ez az egyik legfelelősségteljesebb és legbonyolultabb vita, ami a történettudományunkban eddig felmerült. Folytatása azoknak a vitáknak, amiket megkezdtünk, hogy hogyan kell a magyar és szomszédnépek közös problémáit és kérdéseit tárgyalni. Megmutatta, hogy ha konkrét anyagon vizsgáljuk a kérdést, milyen bonyolult. Azért hangsúlyozza ezt, mert a történészkongresszuson ilyen kérdésekről lesz szó. Rámutat arra, hogy milyen nagy anyagismerettel és elvi tisztázással kell a kongresszusra készülni.

Helyesli azt a célkitűzést, hogy Arató elvtárs az együttműködés oldalait és mozzanatait domborította ki. Ezt Arató elvtárs a bevezetésében nagyon helyesen leszögezte és elvileg alátámasztotta. Abból azonban, ahogyan a vitában egyes fejezeteket az elvtársak ismertettek, bíráltak, úgy látszik, hogy a helyesen leszögezett elveket Arató elvtárs nem tudta következetesen végigvinni. Leszögezi az elején a klasszikusok álláspontját, hogy a Habsburg-Ausztria elleni harc a döntő, de kiderült, hogy nem tudta mégsem kellően alárendelni a szláv mozgalmakat. Helyesen gyakorolt kritikát az ausztrioszláv irányzat felett, azonban ezt kicsit leszűkítette, nem nézte meg, hogy a fejlődés folyamán teljesen e mellé az irányzat mellé állt, sőt annak részesévé vált a Štúr-féle mozgalom. Ebből következik, hogy ha következetesen akarja az értékelést vinni, amit elvileg leszögezett, sokkal erősebb kritikát kell ezek felett gyakorolnia. Arató elvtársat nyilván az vezette,

hogy a nagy történeti folyamat, amely az egykor Magyarország területén élt nemzetek, népek önnállóságára vezet, haladó folyamat. Meg kell azonban nagyon alaposan, konkrétan nézni, hogy ezek a nemzeti mozgalmak, illetve azoknak a Hurbánék vezette szárnya valóban ebbe a vonalba beletartozik-e. Meg kell vizsgálni, hogy meg voltak-e a feltételei — véleménye szerint nem voltak meg — valamilyen önálló szláv ország kialakulásának az osztrák birodalmon belül. Ebből következik azután az, hogy Arató elvtárs nem merete megmondani, hogy a magyarok mellett harcoló szlovák tömegek haladóbbak voltak, mint a Štúrék mellett harcolók. Meg kell vizsgálni azt is, amit — véleménye szerint — Kovács elvtárs túlzottan kihangsúlyozott, hogy a magyar kormány nemzetiségi politikájának milyen jogos indokai voltak. Vajjon nacionalizmusból vagy pedig az abszolutizmus elleni harc feltételeiből következett-e a magyar kormány nemzetiségi politikája és hogyan változott a különböző időszakokban? Éppen ebből a szempontból fontos, mint célkitűzés, hogy az összefogásnak megvoltak-e az objektív feltételei. Tisztázni kell Kovács eltúlozva kifejtett megállapítását, hogy objektív feltételei megvoltak az összefogásnak, a szubjektív feltételei azonban nem. Ez ugyanis lényegében azt jelentené, hogy objektíve sem voltak meg.

Lederer Emma, a Történettudományi Intézet osztályvezetője hozzászólásában azt a meggyőződését fejtette ki, hogy a vitában sok fontos kérdés tisztázódott ugyan, de számos kérdés még további tisztázásra vár. Így a burzsoá nacionalizmus és patriotizmus kérdése 1848-ban, a magyar szabadságharc és a polgári forradalom kérdése. Nem tisztázódott kellőképpen az a kérdés sem, hogy melyik volt a szlovák nemzeti mozgalom haladó irányzata, hogyan értékeljük a szlovák nép harcát, a nacionalizmust a magyaroknál, szlovákoknál, cseheknél.

Úgy tűnik előtte, hogy a vitában egyik oldalon kicsit a magyar, a másik oldalon kicsit a szlovák nacionalizmus felé hajoltak el. Ugyancsak bizonytalan-nak tartja a népek megegyezésének objektív és nem objektív feltételeiről mondott tételeket. Szerinte az objektív feltételek természetesen adottak voltak, és ezen nem változtatnak a szubjektív feltételek. Végül a forráskritika kérdéséhez szól hozzá.

A vitatott munka szerzője, *Arató Endre* a felszólalásokra adott válaszában mindenekelőtt leszögezte, hogy sokat tanult a vitából. A legjelentősebb tanulság számára az volt, hogy meg kell mutatnia a szlovák nép harcát a magyar szabadságharc oldalán. Hibájának gyökere abban volt, hogy munkája előterébe a szlovák burzsoázia nemzeti mozgalmát állította és a szlovák nép haladó küzdelmét, amellyel 1848 márciusának demokratikus vívmányait védte, alárendelte a nemzeti kérdésnek. Ez pedig ellentétben áll a marxizmus-leninizmus alap-tételével. A fenti hibával függ össze az is, hogy a szlovák polgárság szerepét túlértékelt. Ezt a hibát úgy fogja kijavítani, hogy a szlovák polgárság már ebben a haladó szakaszban megnyilvánuló nacionalizmusának nagyobb súlyt

fog adni (így pl. a parasztkérdésben is). Ezzel jobban érthetővé válik a szlovák polgárság reakciós fordulata 1848 júniusa után, a prágai felkelés leverésével. Mindamellett hangsúlyozza azt, hogy — néhány felszólalás ellenére — igen fontos feladatának tartja a szlovák nemzeti mozgalom haladó szakaszának bemutatását.

Azután a magyar kormány nemzetiségi politikájával kapcsolatos kérdésekre térve rá, megállapította, hogy nem tud egyetérteni néhány hozzászólásnak olyan kicsengésével, mintha egyszerűen figyelmen kívül hagyta volna Révai elvtárs tanulmányainak azokat a fontos útmutatásait, amelyek a magyar függetlenségi mozgalom haladó vonásaival foglalkoznak. 1848 szeptemberétől előtérbe állította a magyar szabadságharc jelentőségét az európai haladás szempontjából és ez megmutatkozik munkájának egész szerkezetén. Pl. külön fejezet foglalkozik a cseh nép magyar szabadságharc iránti rokonszenvével. Ez a fejezet maga is tükrözi, hogy a magyar szabadságharc melletti állásfoglalást az értékelés mércéjének, a haladás melletti kiállásnak tartotta. E mellett azonban a magyar kormány nemzetiségi politikájának súlyos hibáit nem lehet elhallgatni. A magyar középnemesség haladó volt, amikor az abszolutizmus ellen harcolt, ugyanakkor reakciós volt, nacionalista volt, amikor a szlovák nép nemzetiségi jogait nem biztosította. Véleménye szerint a fenti kérdésekben ellentét van Kovács, Barta és I. Tóth elvtársak és ő között. Ezek az elvtársak bizonyos fokig mentegetik a kormány nemzetiségi politikáját és előtérbe állítják a szlovák nemzeti mozgalom reakciós, nacionalista állásfoglalását. Szerinte hasonló hibába esnek, mint ő, csak az ellenkező oldalon. Mindkettő komoly hiba, de a magyar marxista történészeknek elsősorban a magyar nacionalizmus ellen kell harcolniok (persze, úgy, hogy az egyben ne jelentse a szlovák nacionalizmus támogatását!).

Idő hiányában csak a főbb kérdésekre tér ki. Több hozzászóló (Kovács, Barta, I. Tóth) bírálta J. V. Frič emlékirata néhány megállapításának felhasználását. Való igaz az, hogy Frič emlékiratát az események után néhány évtizeddel írta. Frič azonban pontosan mondja el az eseményeket, felhasználva sok egykorú lapot és saját egykorú levelezését. E mellett Frič vitatott megállapításait több egykorú adattal lehet alátámasztani, így többek között Štúr és Kossuth közeledését a jobbágyrendszer elleni harcban.

Kemény G. Gábor és I. Tóth Zoltán elvtársak felvetették a szlováknyelvű magyarbarát polgári értelmiség kérdését. A velük való részletesebb foglalkozást azért nem tekintette feladatának, mert ez nem volt szlovák mozgalom. Ez az értelmiség a szlováknyelvű, a magyar uralkodóosztályhoz tartozó felvidéki középnemesség érdekeit fogalmazta meg. Szereplésük értékelése nem lehet azonos a szlovák népnek a magyar szabadságharc melletti állásfoglalásával.

Kovács elvtárs felvetette, hogy Štúr szláv kongresszusi szereplését túl pozitíven értékeli. Igaz, hogy Štúr és a kongresszuson résztvevő szlovák vezetők állásfoglalásában már előrevetette árnyékát későbbi ellenforradalmi tevékenységük, de a szlovák mozgalom vezetői fegyverrel a kezükben harcoltak 1848

juniusában a prágai barrikádokon az osztrák abszolutizmus ellen, amit Kovács elvtárs nem vett figyelembe.

Az 1849 májusi felkelés előkészítésével kapcsolatban nem ért egyet Kovács elvtárssal, aki figyelmen kívül hagyja, hogy a felkelés sikerülhetett volna, mert a magyar szabadságharc, a német demokraták forradalmi készülődései és a velük való szoros kapcsolat és szövetség a májusi felkelés reális alapját alkották.

Hanák elvtárs felszólalásában nem ért egyet azzal, amit a cseh liberálisokkal kapcsolatban mond. A cseh liberális burzsoázia az osztrák abszolutizmus támasza volt, a radikálisok 1848 és 1849 tavaszán az ellenforradalom ellen harcoltak. Ebben az időben valóban »gyökeres szakadék« volt a liberálisok és a radikálisok között. 1848 júniusától az év végéig, amikor a liberális burzsoázia nacionalista politikája megtévesztette a radikálisokat, akkor valóban nem volt politikájuk, tevékenységük között szakadék. Ezzel azonban munkájában foglalkozik. Ugyancsak feleletet ad a munka arra is, hogy a liberális burzsoázia nem azonos az osztrák ellenforradalommal. Ez a kérdés az 1849 március 4-i oktrojált alkotmánnyal kapcsolatos liberális állásfoglalás ismertetésénél részletes kifejtést nyer.

Nem ért egyet azzal sem, amit Hanák elvtárs Janko Král'-ra vonatkozóan Lippai elvtárs munkája alapján felvet. Kétségtelen, hogy Janko Král' a szlovák polgári értelmiség leghaladóbb, legforradalmibb alakja volt. Nem lehet őt azonban olyan mereven elváltatni Štúrétól, ahogy azt Lippai elvtárs teszi. Janko Král'-t a magyar kormány 1848 áprilisában börtönbe veti és Windischgrätz »szabadítja ki«. Janko Král' kiszabadulása után kapcsolatban volt Hurbánnal, a reakciós, az ellenforradalmat támogató szlovák nemzeti mozgalommal és nincs olyan adatunk — és ez érthető is — hogy Janko Král' a magyar szabadságharcot támogatta volna, amint azt azok a szlovák parasztok tették, akiknek 1848 tavaszán Janko Král' élére állt.

Borus és Barta elvtársak hozzászólásának az a része, amelyben ellentmondásnak látják a radikálisok demokratikus követeléseit és ausztrósláv politikáját, illetőleg Frič fegyveres részvételét a magyar szabadságharc ellen, majd az oldalán szervezett akciókban, azt mutatja, hogy nem ismerik fel a nacionalizmus és a divide et impera politikájának igen nagy jelentőségét a közös célért harcoló népek egymással való szembeállításában. A radikálisok egy ideig a nacionalista politika uszályába kerültek.

Nem ért egyet Spirá elvtárs felszólalásának azzal a megállapításával, amely a Reform című radikális lap haladó és a magyar sajtóban szinte egyedülálló pozitív értékelését a prágai júniusi felkeléssel kapcsolatban lebecsüli. Igaz az, hogy a Reform nem volt jelentős lap, de az állásfoglalása annál inkább. A magyar-cseh kapcsolatnak egy haladó hagyományáról van szó, amelyet — bár nem volt általában jellemző — mégis mint előremutató megnyilatkozást ki kell hangsúlyoznunk.

Székely elvtárs hozzászólása a cseh és szlovák historiográfiával kapcsolatban hasonló hibát tár fel a szerző részéről, mint a szlovák burzsoázia 1848—49. évi értékelése volt: a szlovák nacionalizmus enyhébb elítélését. Ebben a vonatkozásban nem ért teljesen egyet Székely elvtárssal. A magyar félféudális és burzsoá történetírás lényegesen távolabb állt az igazságtól, mint a szlovák. Az előbbi ugyanis a nemzeti elnyomást igazolta, az utóbbi ellene harcolt. Nem vitás, hogy a magyar marxista történészeknek a magyar nacionalizmusnak még csökevényekben és leplezett formában élő megnyilvánulásai ellen kell a harcot elsősorban felvenniök. A szlovák és cseh burzsoá történetírás Kossuth és a szabadságharc haladó szerepét elhallgató és lebecsülő nézeteivel szemben a historiográfia — a szerző szerint — élesen állást foglal.

Végül teljesen egyetért azzal, hogy a Tiso-fasiszták történetírását a historiográfiában élesen meg kell bírálni. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy a munkában többször szembefordul Tisoék történetíróinak azokkal a törekvéseivel, amelyek félremagyarázzák Štúrék helyes állásfoglalását. Többek között például a cseh-szlovák nyelvharcban.

Hanák Péter zárszava a következőkben foglalta össze a vita főbb megállapításait és eredményeit:

1. Arató elvtárs részletes, alapos tanulmánya jelentős hozzájárulás népünk közös, haladó hagyományainak elmélyítéséhez, a népidemokratikus országok közti kapcsolatok megszilárdításához.

2. A nemzetiségi kérdés bonyolult területén a legtöbb kérdésben sikerrel alkalmazta a marxizmus-leninizmus, Sztálin elvtárs útmutató tanításait. Nem kerülte el a fő anyag mellett az elvi állásfoglalásokat, könyvének határozott elvi vonalvezetése van, bár az elvi kérdésekben, a marxizmus-leninizmus alkalmazásában kétségtelenül fogyatékoságok is találhatók.

3. A munka jelentőségét aláhúzza, hogy olyan kérdést tárgyal, amelyben marxista történetírásunk el van maradva. Helyes, hogy Arató elvtárs témáján belül a népeinket összekapcsoló mozzanatokat, az összefogási kísérleteket állította előtérbe és részletesen elemezte azokat az okokat, amelyek meggátolták az összefogást, megakadályozták a megbékélés teljes sikerét.

4. Arató elvtárs munkájának komoly pozitívuma, hogy széles területen felvette a harcot a nacionalizmus ellen, sőt mondhatjuk, sikerült eredményeket elérnie ebben a harcban. Nem tartja szerencsésnek azt a vitában elhangzott megfogalmazást, hogy »sikerült kikerülnie a nacionalizmust«. A helyes értékelés az lehet, hogy eredményesen harcol a nacionalizmus ellen. Helyeselnünk kell azt a felfogást is, hogy a magyar történészek feladata elsősorban a magyar nacionalizmus és annak maradványai elleni harc: erre kell a fő tüzet összpontosítani. De már itt előrebocsáthatjuk, hogy e feladat eredményes megoldása közben Arató elvtárs bizonyos túlzásokba is esett.

5. A munka komoly pozitívuma, hogy első ízben szentel átfogó, széles és mély kutatásokon alapuló részletes monográfiát a cseh-magyar és a szlovák-

magyar viszony kérdésének 1848-ban. Átfogó munkája a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális jelenségekre, az osztályharcok és pártharcok bonyolult részleteire, a felépítménynek és visszahatásának vizsgálatára is kiterjed. Nagy — részben levéltári — anyagot, részben sajtó- s memoárirodalmat mozgósít, amelynek egy része nálunk hozzáférhetetlen a kutatók számára.

6. Pozitívuma, hogy törekszik a szovjet történetírás (Udalcov, stb.) eredményeinek átvételére, hasznosítására, a szovjet tapasztalatokat alkalmazva súlyt helyez a periodizációra, az egyes szakaszok elkülönítésére, jellemző vonásaik kiemelésére.

Ami a munka főbb hiányosságait illeti, a vita alapján a következőket állapíthatjuk meg:

I. A szlovák nép szerepét Arató elvtárs sem elvileg, sem szerkezetileg nem tárgyalja kielégítően. A szlovák nemzeti mozgalomnak — éppúgy, mint valamennyi korabeli nemzeti mozgalomnak — volt egy burzsoá és egy népi irányzata (a burzsoá irányzaton belül is több áramlattal találkozunk).

Arató elvtárs elsősorban a Štúr-féle irányzat helyét nem jelölte ki pontosan, amennyiben radikális demokrata irányzathoz tartozónak ítéli meg, amely csak később került a cseh liberális burzsoázia befolyása alá. A nélkül, hogy ebben a nehéz kérdésben határozott állásfoglalást szögezhetnénk le, mégis a vitából azt a következtetést lehet levonni, hogy Štúrék a liberális és a radikális demokrata irány között állottak, hol az egyik, hol a másik felé ingadoztak, de 1848 nyarától kezdve a liberális színvonalra süllyedtek. Bár kétségtelen, hogy a Štur vezette mozgalom 1848 tavaszán számos ponton találkozott a népi, paraszti mozgalom követeléseivel, de ez a találkozás abból következett, hogy a Štur irányzat igyekezett kihasználni a népi mozgalom tömegerejét, igyekezett támaszt szerezni a néptömegekben. Később programjukból a radikális, népi követelések kimaradtak.

Arató elvtárs munkájának legnagyobb hibája az, hogy 1848 nyarától jóformán nem veszi figyelembe a népi, paraszti mozgalmat, a szlovák nép szerepét a szabadságharcban.

Ez a népi mozgalom ugyanakkor, amikor radikális agrárköveteléseket vetett fel, egyben mélyen hazafias, nemzeti mozgalom is volt. A két irányzat, időleges egybeesése után, 1848 nyarától kezdve élesen kettévált. Arató elvtárs azonban nem követi nyomon, nem állítja előtérbe a radikális népi irányzatot. Nem hangsúlyozza jelentőségének megfelelően, hogy ez a népi mozgalom a szabadságharc kitörése után megegyezett, összefogott a magyar néppel, helyes álláspontra helyezkedett akkor, amikor a közös márciusi vívmányokat, a közös felszabadulást s ami ezzel egyet jelent, a közös hazát védte a közös ellenség, a feudális-abszolutista Habsburg ellenforradalom ellen. Ez az összefogás alkotja népeink egyik leghaladóbb, legelőremutatóbb közös történelmi hagyományát. Arató elvtárs komoly hibát követett el a viták során, amikor azt állította, hogy a magyar szabadságharc mellett harcoló szlovák parasztok, kispolgárok, radi-

kális elemek még nem voltak elég »fejlettek«, még nem jutottak el a nemzeti mozgalom fejlettebb szakaszába. A »fejlettebb szakaszon« Arató elvtárs nyilván a burzsoá nemzeti mozgalmat érti és ezzel önkénytelenül is elvileg a burzsoá nemzeti mozgalom elsőbbségét támasztja alá a demokratikus mozgalommal szemben. Szerencsére ez az állítás Arató elvtárs munkájában nem szerepel, ott nem veti el a szlovák néptömegek kiállítását a magyar szabadságharc mellett, de nem is tárgyalja és nem értékeli súlyának megfelelően.

2. Arató elvtárs sikerrel szállt szembe a magyar nacionalizmussal, de túlhajtotta ezt a harcot. Ebből következik, hogy a szlovák nacionalizmust nem ítéli el kellőképpen, sőt egyes esetekben mentegeti. Ha helyeseljük is, hogy a fő tüzet a magyar nacionalizmusra és maradványaira irányította, vigyáznia kell arra, hogy e mellett ne halványodjék el a szlovák nacionalizmus elítélése sem. A vita erre vonatkozólag sok értékes anyagot adott. Így ez a hiba mutatkozott meg Štúrék értékelésében, a szlovák burzsoá nemzeti mozgalom reakciós szakaszának nem kielégítő elítélésében, a szlovák nacionalista irodalom elhanyagolásában. Nem mehetünk el szó nélkül a mellett, hogy a cseh és szlovák burzsoázia, különösen az imperializmus és fasizmus korában milyen reakciós ellenforradalmi célzattal használta fel az 1848-as eseményeket, hibákat, hogy a szlovák fasizmus egyik őst éppen Štúr, Hodža irányzatára vezette vissza, hogy a 48-as reakciós szlovák mozgalmat még az angol-amerikai imperializmushoz való csatlakozás érdekében is történeti érveléssel használták fel. Arató elvtársnak itt bővítenie kell historiográfiáját.

3. A munka több helyén, a szlovák mozgalomnál is, és különösen a cseh mozgalomnál, nem világos a radikális polgári demokraták és a néptömegek közti kapcsolat elvi értékelése. Arató elvtársnál sokszor elmosódik, hogy a radikális demokraták forradalmi burzsoák voltak, de nem tekinthetjük őket a néptömegek valódi plebejus képviselőinek.

4. A munka címe és tartalma nem egészen esik egybe. Címe: »Csehek, szlovákok, magyarok 1848-49-ben«. A vita során több hozzászóló is javasolta, hogy a tartalmat pontosabban fedné: »Csehek, szlovákok és a magyar forradalom« cím. Felmerült a vitában az is, hogy a csehek és szlovákok egymásközti kapcsolataira is ki kellene térni. A cseh-szlovák viszonyt valóban érintenie kell, talán valamivel jobban, mint Arató elvtárs teszi, de mélyen tárgyalni ezt a viszonyt a munka kereteiben nincs lehetőség. Ez a kérdés külön monográfiát kívánna meg, ami már túlesik a mi feladataink körén. Nem ért egyet azokkal a hozzászólásokkal sem, amelyek a cseh részeket erősen rövidítendőeknek ítélték. Ha szükséges is itt-ott némi húzás, főképp az idézetekből, ha lehet is az apróbb részleteket összevonni, általában helyes, hogy a cseh 1848 eseményeit bővebben tárgyalja, mert nálunk ezek eddig meglehetősen ismeretlenek voltak. Nem látja létjogosultságát annak a kifogásnak sem, hogy a magyar forradalmat és szabadságharcot részletesebben kellene tárgyalni. Ugy hiszi, nem feladata e munkának, hogy ismételgesse, másolja azokat az eseményeket és megál-

lapításokat, amelyeket a magyar szabadságharccal kapcsolatban oly részletesen és bőven megtett történetírásunk az utóbbi időben. Két szempontot fogad el: az egyik, hogy a magyar szabadságharc fordulópontjait, vezetőinek legdöntőbb irányzatait, állásfoglalásait fel kell dolgozni. A másik, amit feltétlenül érvényesíteni kell, hogy a magyar forradalom haladó jellege, az európai demokrácia szempontjából való jelentősége jobban kidomborodjék. Helyesli azokat a kifogásokat is, amelyek szerint 48 előzményeire valamivel bővebben lehetne utalni.

Visszatérve a cím kérdésére, helyesli az eredeti címet. Az elvtársak kifogásai sok részletkérdésben helyesek és megszívlelendők, de a fő kérdésben — azt hiszi — nem. »Csehek, szlovákok és a magyar forradalom« éppúgy nem fedi a tartalmat, mert Arató elvtárs munkája ennél jóval több. Ennek a javasolt címnek és az ebből következő tartalomnak viszont meglehetősen »hungarocentrikus« csengése van. Valahogy, azt rejti magában, hogy mi a testvérnepeinkkel való közös kapcsolatokat is a magyar események körüli forgásukban szemléljük. »Csehek, szlovákok, magyarok 1848-ban« ezzel szemben azt fejezi ki, hogy közös történetről van szó, mindegyik népnek megvolt a maga 48-a, mindegyik nép 48-ában vannak dicső hagyományok, vannak komoly hibák. Ez a cím megtartható, a tartalmat a fentjelzett módosításokkal közelebb hozhatjuk ehhez. Egyébként az előszóban kell elmondani azokat a szempontokat, amelyek indokolttá teszik a tárgykör korlátozását egyes kérdésekben.

5. A munka komoly hiányossága, hogy Bécs ellenforradalmi, a népeket egymás ellen uszító szerepe nem domborodik ki eléggé. Ha élesen elítéljük a magyar, szlovák és cseh részről elkövetett hibákat, akkor még élesebben kell lelepleznünk a nemzetközi reakció sötét mesterkedéseit.

6. Arató elvtárs helyes elvi álláspontot foglalt el, amikor a pozitív hagyományokat előtérbe állítja. Sokszor eltér azonban ettől az elvtől, még ha a történelmi valóság nem is kötelezi. Így például helytálló az a kifogás, hogy a magyarelles vagy szlovákellenes megnyilatkozásokat, idézeteket nem kell teljes terjedelemben közölni. Meg kell említeni, magyarázni és értékelni kell az ilyen nacionalista álláspontokat, de felesleges szószerint visszaadni.

7. Helyenként a munka terjengős, a megfogalmazás pontatlan, s a stílusa nehézkes. Arató elvtársnak munkáját még csiszolnia kell.

Befejezésül Hanák Péter röviden értékelte magát a vitát is. A vita értékes, színvonalas volt. A vita azt bizonyítja, hogy a történészek igyekeznek magukévá tenni az Akadémia Elnökségének azt a jogos kritikáját, hogy a történettudományi front el van maradva az elméleti kérdések tisztázása terén. Ez a vita egy lépést jelentett előre fontos elméleti kérdések tisztázása felé, bár több kérdést még tovább kell vitatni, még mélyebben kell megvilágítani.

A vita alapján megállapítható, hogy a nemzetiségi kérdés a magyar történelem legbonyolultabb kérdései közé tartozik, bonyolultsága éppen a részletes, konkrét anyag vizsgálatakor világlik ki. A vita érdeműl könyvelhető el,

hogy széles területen vette fel a harcot a magyar nacionalizmus és maradványai ellen, de ugyanakkor rámutatott a szlovák nacionalizmus elleni harc fontosságára is. Felbukkantak helytelen nézetek is ezen a téren. Amint a hozzászólók helyesen mutattak rá Arató elvtárs hibájára a szlovák nacionalizmus enyhe kezelése miatt, ugyanúgy el kell utasítanunk az olyan nézeteket, amelyek a magyar szabadságharc vezetőinek nemzetiségi politikáját »mentetik«. Ez a nézet legélesebben az autonómia kérdésében mutatkozott meg. Ismeretes Révai elvtársnak az a megjegyzése, amely szerint a szabadságharc idején nem lett volna helyes a nemzetiségeknek autonómiát adni, mert ez abban a helyzetben az ellenforradalom elleni harc egységét gyengítette, a Habsburg-ellenforradalom pozícióit erősítette volna. Egyes elvtársak ezt a tételt úgy »fejlesztik tovább«, hogy a magyar kormány álláspontja ebben a kérdésben általában helyes volt. Csakhogy a magyar kormányzat és a forradalom vezetőosztálya Magyarország integritásának elvi alapján utasította el a nemzetiségi követelést és ezt az álláspontot nemcsak a harc idejére, hanem a szabadságharc utáni elrendezés viszonyaira is érvényesnek tartotta. Ha helyeseljük is, hogy az élet-halálharc nehéz időszakában nem engedték, féltek napirendre tűzni az autonómia, az elszakadás kérdését, hanem küzdöttek ez ellen, ezt a forradalom győzelme érdekében helyeseljük, de nem általában, mint tértől és időtől független elvi álláspontot, amely más viszonyok között az integritás fenntartását, a nem magyar népek fölötti uralom fenntartását jelentette.

Hibás nézet mutatkozott meg az összefogás lehetőségének értékelésében is. Régebben volt olyan felfogás, amely eleve lehetetlennek tartotta a monarchia elnyomott népeinek megegyezését, időleges megbékélését. Ez a determinista nézet bizonyos eleve meghatározó tényezőkre hivatkozott és lényegében nacionalista elhajlás veszélyét rejtette magában. Ma ez a nézet már nem tartja magát, de maradványa fellelhető abban a nézetben, hogy »objektív« lehetséges volt ugyan a megegyezés, megbékélés, de »szubjektív« tényezők nem tették lehetővé. Tehát hiába volt a megbékélés objektív lehetséges, ha a szubjektív nem volt az, a végeredmény ugyanaz. Nézete szerint ez az okfejtés hibás. Először is figyelmen kívül hagyja azokat a fontos tényeket, amelyek egyes esetekben a megbékélés és összefogás megtörténtét bizonyítják. Különösen figyelmen kívül hagyják — ami pedig a mai vitában is élesen kijött, — hogy a nem magyar nemzetiségi néptömegek jórésze a magyar szabadságharc mellett harcolt, főként a szlovákok és ruszinok, de a románok egy része is. Másrészt figyelmen kívül hagyják azokat az ismert tényeket, hogy 1849-ben már »szubjektív« tényezők sem gátolták a román-magyar megegyezést (Balcescu akciója, a »projet de pacification«), sőt a szerb-magyar megegyezést is egyre kevésbé. Ugy véli, hogy nem helyesen tették fel egyes elvtársak a kérdést. Ha a megbékélés és összefogás lehetősége »objektív« megvolt, akkor harc döntötte el, hogy a gyakorlatban megvalósul-e az összefogás. Minden nemzetiségen belül a demokratikus fejlődésért, a megalkuvó, reakciós, Béccsel cimboráló elemek

elleni harc, a magyaroknál szintén a Habsburg-ellenforradalom elleni következetes, meg nem alkuvó harc irányzatának győzelmével volt összekapcsolva a kérdés. Ezt a harcot sok szubjektív tényező befolyásolta, de a helyes kiindulópont az lehet, ha a megegyezés objektív lehetőségét elfogadva nyomon követjük és elemezzük a politikai harcot, mennyiben váltotta valóra a lehetőséget, mennyiben és miért, milyen hibák miatt nem. Az »osztálykorlátok« merev determináló hatására való hivatkozás elfedi a politikában elkövetett hibák feltárását.

A mai vita tanulságai még fokozottabban állítják elénk azt a feladatot, hogy általában mélyítenünk kell az elméleti kérdésekkel való foglalkozást és egyik részfeladatként, tovább kell folytatnunk, fejlesztenünk a nemzetiségi kérdés megtárgyalását, lehetőleg konkrét kérdések, tanulmányok alapján. További feladatunk, hogy szélesítsük, elméletileg is fejlesszük a harcot a nacionalizmus múltbeli irányzatai és mai megnyilvánulásai ellen.

HANÁK PÉTER